

Киричок М.С.

ПЕРША П'ЕСА М.Л. КРОПИВНИЦЬКОГО “МИКИТА СТАРОСТЕНКО, АБО НЕ СЧУЄСЯ ЯК ЛИХО СПОБІЖИТЬ”

У статті вперше розглядаються художні якості п'єси М. Кропивницького “Микита Старостенко, або не счується як лихо спобіжить”, яка знаходиться ще й дотепер у рукописному вигляді, вказується на її значення у розвитку української драматургії другої половини ХІХ століття.

Ключові слова: п'єса, конфлікт, динаміка, образ, лексика, естетика, мораль.

Сам автор визнавав, що першу свою п'єсу “Микита Старостенко, або не счується як лихо спобіжить” він розпочав писати у Києві в 1863 році під враженням вистави, у якій брала участь знаменита артистка Фабіянська [1. с. 211]. Цього року відбулася й інша важлива суспільно-політична подія, яка не могла не вплинути на свідомість вільного слухача юридичного факультету Київського університету Марка Кропивницького. Міністр внутрішніх справ Валуєв видав циркуляр, в якому було заявлено, що “ніякої особливій малоросійській мови не було, немає і бути не може” [2. с. 287]. Як людина, що уже пропагувала українське слово, українську культуру засобами сценічного мистецтва, Кропивницький не міг не протидіяти заходам російського царизму, спрямованих на суцільну русифікацію українського народу, а отже й знищення його. Саме це, думається, змусило його до написання п'єси “Микита Старостенко ...”, у якій персонажі розмовляють добірною українською мовою, хоча і відрізняються між собою характерами та розумінням життя і взаємовідносинами. Змістом і образною системою твору початкуючий автор доводив, що український народ зі своєю культурою, мовою, звичаями, існував і буде існувати, що він має свої віковічні традиції, свою духовність, заснованих на християнській моралі.

Конфлікт п'єси має гострий морально-психологічний характер і розв'язується за допомогою мелодраматично-трагічних художніх засобів. Тому п'єсу “Микита Старостенко, або не счується як лихо спобіжить” не можна відносити до “чистої мелодрами”. У ній мелодраматизм і трагізм настільки переплетені і сконденсовані, що становлять новий, оригінальний мелотрагічний витвір, у якому відчутні риси сентименталізму в поведінці, психології і особливо у мові персонажів.

Сюжет п'єси розгортається за принципами градації життєвої побутової інтриги-суперечки між двома заможними сільськими парубками Микитою Гальчуком і Семеном Мельниченком за вродливу, але бідну селянську дівчину Одарку. Навколо цієї “трійці” групуються всі персонажі п'єси, які є представниками українського народу, типовими особистостями із своєрідними характерами, поведінкою та загальнохристиянською мораллю, яку ввібрали від попередніх поколінь. У звичайних і складних життєвих обставинах вони завжди звертаються до Бога, як свого заступника і порадника.

Ситуація, коли два сільські парубки кохають одну дівчину, віднайшла своє відображення в українській літературі, зокрема у повістях Ю. Федьковича “Люба – згуба” (1863 р.), “Серце не навчити” (1863 р.), фінали яких, як і в “Микиті Старостенко ...”, – трагічні.

Почуття кохання настільки опановує помислами і вчинками персонажів, що вони нічим не гребують для його задоволення, вдаючись почасти не лише до згубних, а й злочинних дій. Таким у п'єсі М. Кропивницького є син сільського старости Микита Гальчук. Зовні, а інколи і в поведінці, ця постать приваблива. Він вродливий, завзятий, сильний, спостережливий, проникливий, володіє словом, а ще до того ж і багатий. Микита не пориває стосунків із сільською молоддю, бере участь у різних забавах, співає, танцює, жартує, кепкує, сперечається й до невпізнання перероджується, коли появляється Одарка, яку він до нестями кохає. Саме кохання запаморочує йому мозок, виводить з душевної рівноваги. Такі якості характеру не можна вважати вадою. Бо ж на коханні тримається світ, тримається людський рід. Та коли воно стає примусовим, то й стосунки між персонажами деформуються, загострюються. З настирливістю і нахабством Микити Одарка не може змиритися й надає перевагу Семенові Мельниченкові – парубкові вродливого, статечного, працьовитому. Вона його кохає, але й побоюється, щоб цей багатий, не насміявся із сироти. На запитання подруги Марусі: “Щаслива ти тепер сестричко?”. Одарка відповідає: “Спасибі йому, що він не насміявся над моїм сирітством” [3]. У розмові з Семеном вона теж відчуває його зверхність над собою і відповідає сором'язливо:

МЕЛЬНИЧЕНКО (Тихо Одарці) А прислати старостів у неділю?

ОДАРКА. Я ж не знаю.

МЕЛЬНИЧЕНКО. А хто ж знає?

ОДАРКА (соромиться) Ну, то присилайте [4].

Характер і поведінку сільської дівчини перед заручинами молодий драматург влучно підмітив і передав реченнями, властивими для народної розмовної мови. Заручини і весілля Семена і Одарки є кульмінаційними епізодами п'єси. Микита не може вгамувати своєї пристрасті, викликає Семена з хати, де йде весілля, й намагається згубити його – зарізати ножем. Бідний парубок Іван стає свідком бійки багатіїв. Він закликає на допомогу і разом з парубками врятовує Семена від неминучої смерті. Микиту, за спробу вчинити вбивство, рідний батько – сільський староста, запроторює в солдати. Покарання, чи не найсуворіше для тих часів. З війська Микита втікає, повертається до рідного села, зупиняється на нічліг в Семена і Одарки, які його чомусь не впізнають, і помщається над своїм суперником. Він зарубав Семена, заколов Одарку і сам покінчив життя самогубством, оскільки без Одарки він жити не може. Перед вбивством Се-

мена і Одарки Микита виправдовує свій жахливий вчинок палким коханням, а себе, як християнин, віддає на суд божий:

МИКИТА (Встає. Винімає тесак). Швидш згубить ворога, либонь заснув ... (підходить до Мельниченка). Нехай мене Господь судить ... Одарку я любив, кріпко любив, через неї в москалі отдали. Я з відтіль утік щоб мого ворога покарати (бере Мельниченка за волосся). Бач, де твоя смерть ... зарубує його ... (підходить до Одарки). А ти спиш і не бачиш, що твоя смерть на волоску (плаче). Одарко, бач я ще тебе люблю, ... через тебе я зробився душегубцем ... Бач, який я нещасний! ... І ти нещасна, ти вдова ... Засни ж і ти на вік! (заколює її ...) ... Тепер я проклятий ... я сгубив дві душі ... я каторжний. Смерть же моя, клади мене в домовину ... Господи, дай твердість моїй руці, не я грішив, серце грішило. Ось йому кара (заколюється і падає ...) [5].

Образ Микити Гальчука у п'єсі динамічний і виписаний за принципами натуралістично-експресивної естетики. Його супротивник, багатий парубок Семен Мельниченко, є постаттю статичною, безвольною і безхарактерною. Це не тип, а ходяча схема абстрактної християнської добротності. Його слізна і занадто чутлива мова проникнута лише турботами про власне життя, власне благополуччя та роздуми про стосунки з селянською дівчиною Одаркою, яку він кохав і з якою має намір одружитися:

МЕЛЬНИЧЕНКО (один). І сам не знаю, чого мені так моторошно, що, Боже мій, сама ж казала прислати старостів, а серце чогось так техкає, мов чує для себе великого горя. І що воно значе те кохання? Здається, вона мені й не пара: сирота, та ще й бідна, я ж козак удалий, наш рід кажуть с дворян ... коли ж серце своє має волю, як не побачу її день, то й світ мені не милий: чогось так не весело, сумно, а інколи так серце защемить, що живий здається ліг би в домовину. Серце козаче на порі, чи зиркнула карим оком, поглянула ласкавим поглядом, то козак і розстав як воскова свічка. Сказав би, що світа не бачив; господи милосердний, с самого пупку чумак, і де то вже не пробував, яких не видав, коли ж серце ні до кого не лежить ... й тут ще як згадаю, то наче кішка за серце вдряпне, що Микита ось-ось вернеться с города. І що я ему заподівав, чи я ж винен, що Одарка его не любить: він кажуть похвалявся мене з світа згубить. І Лелека тричі все карти викидав, ворожив і на печині, все каже смерть од якогось ворога. Боже мій милий, чогось серце так б'ється?... (співає) [6].

Мовна партія Одарки, як і Семена, лірична, занепокоєна й засвідчує, якою лексично багатого була мова українського селянства тієї доби, що не втратила своєї змістовності та різнобарвності і в наші дні:

ОДАРКА (до Марусі - М.К.) Десь, сестричко, буцім пішла на річку, стала на кладці та й перу, та десь нікогісінько нема, тільки я одна, як палець. Коли це лап мене щось з заду за плече, оглянусь, аж то Микита, так я і охолонула і руки опустились, а він десь, сестричко, такий страшний, та й питаєця мене, чи нажилась я на світі? А я мовчу! А він таки допитуєця, коли це зирк, аж щось у него в руці заблищало, дивлюсь аж то ножака, такий здоровий, а він його висовує з рукава, а далі як ухвате мене за горло, а я як закричу, та аж проснулась, та й уже не знаю що я й робила. Каже Семен, що як на стіну не дралась [7].

Таке передчуття, як відомо, переслідує і Семена. В порівнянні з Семеном і Одаркою Микита більш рішучий і діловий. Це людина пристрасна, темпераментна. Його мораль, переконання нічим по суті не відрізняються від Семена. Відмінність між ними існує лише у вдачі та характері. Микита не в змозі стримати жадою кохання, помщається над своїм суперником і коханою. Жорстокість перемагає у характері Микити над людськими рисами, які інколи в нього прокидалися. Пізніше цю рису характеру Микити драматург поєднає з мораллю сільського багатія пореформеної доби і започаткує в українській літературі цілком новий образ-тип сільського куркуля-лихваря.

У п'єсі "Микита Старостенко ..." всього 12 дійових осіб. Але індивідуальне обличчя мають лише Микита Гальчук та представник найбільш бідного селянського прошарку Іван, мораль і поведінка якого докорінно відрізняються від моралі і поведінки сина сільського старшини. Для Івана властиве внутрішнє благородство, любов до народу і всього народного, співчуття знедоленим та скептичне ставлення до заможних і біснுவатих селян. Життя Івана здебільшого передається в п'єсі за допомогою народних пісень, які він виконує, та слів і виразів жартівливого, гумористичного, а почасти і скептичного спрямування, "Чого мені журиця, – каже Іван бабі Іщенчиси, – єсть у мене всього доволі: одні чоботи, одна свитка, одні штани ..." [8].

Біль своєї душі, тугу уявленого серця Іван виливає словами відомої української народної пісні "Ой йшов чумак на Дін", рядки якої:

Ой доле ж моя доле,
Доле проклятая,
Та чому ж ти не такая,
Як доля людськая.
Та що люде не роблять
Та й хороше ходять,
А я заробляю
Та нічого не маю

високо цінував М.О. Добролюбов.

Образ Івана, як і Микити Гальчука, виписаний в життєво динамічних ситуаціях. Тому, незважаючи на деяку його гомінливість і зайву балакучість, він у п'єсі є найтипівішою постаттю, з розмов і пісень якої чітко уявляється становище найбільш бідного прошарку селян тієї доби.

П'єса "Микита Старостенко ..." є учнівським твором М. Кропивницького. У ній наявно чимало компо-

зиційних вад та однотипних художніх засобів, що застосовуються для змалювання образної системи. Проте і в такій редакції вона відіграла неабияку роль у розвитку української драматургії другої половини XIX століття. В ній уже відчувається свіжий подих життя, натяк на існування соціальної несправедливості, що пробивається в окремих висловлюваннях бідного парубка Івана. Окрім того, п'єса наснажена народним гумором, дотепом і особливо народними піснями, яких нараховується більше десяти. До речі відзначити, що чимало з цих пісень співають хоріві народні і професійні колективи і в наші дні. Молодий автор виявив себе спостережливим і глибоким знавцем усної народної творчості та етнографії. Споріднена з життям і тісно пов'язана з традиціями української попередньої драми, зокрема з творчістю І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, п'єса “Микита Старостенко, або не счуєся як лихо спобіжить” проторювала шлях до багатожанрової реалістичної драми, яка й почала існувати в українській літературі саме з переробок її сюжету автором.

Сценічне життя п'єси “Микита Старостенко ...” було коротким, епізодичним. Вона ставилася, як заважають укладачі шеститомного видання творів М.Л. Кропивницького, лише “восени 1863 року в Бобринці аматорським гуртком, до якого тоді входило кілька професійних акторів. У виставі брав участь і сам автор” [9. с. 545]. Ймовірно, що бобринецькі аматори виставляли “Микиту Старостенка ...” не один раз і не тільки в Бобринці, а й інших містах Херсонської губернії, але відомостей про це ми, на жаль, не маємо. Не збереглося і будь-яких заміток та відгуків у пресі. Сценічну і літературну славу п'єси здобула після ґрунтовної переробки під назвою “Дай серцеві волю, заведе у неволю”, яку він майже все своє творче життя удосконалював і відшліфовував, поглиблюючи її реалістичний сюжет та удосконалюючи художню форму і сценічні якості. З кожною редакцією, а їх було ще три (від 1873, 1882 і 1911 років), п'єса “Дай серцеві волю ...” ставала стрункішою, соціальне гострішою, естетично привабливішою й сценічно досконалішою. А її останній варіант, який було опубліковано після смерті М.Л. Кропивницького у 1911 році, є, за визначенням самого письменника, найдовершенішим. Отож його художня тканина і повинна досліджуватись літературознавцями, а театрознавці – виставляти на сцені.

Використана література:

- 1 Кропивницький Марко. Твори: В 6 т. - К., 1960. - Т. 6. - С. 211.
- 2 Історія української літератури. - К., 1954. - С. 287.
- 3 Кропивницький Марко. Микита Старостенко, або не счуєся як лихо спобіжить. - К.: Державний музей театрального мистецтва України. - інвентарний № 1033 (85028). - Дія 2. - Ява 6.
- 4 Кропивницький Марко. Микита Старостенко, або не счуєся як лихо спобіжить. - К.: Державний музей театрального мистецтва України. - інвентарний № 1033 (85028). - Дія 2. - Ява 3.
- 5 Кропивницький Марко. Микита Старостенко, або не счуєся як лихо спобіжить. - К.: Державний музей театрального мистецтва України. - інвентарний № 1033 (85028). - Дія 2. - Ява 4.
- 6 Кропивницький Марко. Микита Старостенко, або не счуєся як лихо спобіжить. - К.: Державний музей театрального мистецтва України. - інвентарний № 1033 (85028). - Дія 3. - Ява 4.
- 7 Кропивницький Марко. Микита Старостенко, або не счуєся як лихо спобіжить. - К.: Державний музей театрального мистецтва України. - інвентарний № 1033 (85028). - Дія 3. - Ява 1.
- 8 Кропивницький Марко. Микита Старостенко, або не счуєся як лихо спобіжить. - К.: Державний музей театрального мистецтва України. - інвентарний № 1033 (85028). - Дія 1. - Ява 2.
- 9 Марко Кропивницький. Твори: В 6 т. - К., 1958. - Т. 1. - С. 545.